

NICOLAY

Arkeologisk tidsskrift nr.38(2-1982)

ISSN

0332-8937

OM KLESVASK I GAMLEBYEN, SE S.12

NICOLAY

Arkeologisk tidsskrift

Utgis av studentene ved Universitetets Oldsaksamling.

Redaksjon: Mari Høgestøl ansvarlig redaktør

Birgitte Skar ansvarlig redaktør

Esben Uleberg regnskapsfører

Unni B. Walhovd grafisk formgiver

Arne Omdahl

Berit Gjørland kontaktperson,

Historisk museum, Bergen

Redaksjonen mottar gjerne artikler og mindre innlegg fra leserne.

Forfatterinstruks sendes på anmodning.

Nicolay utkommer med 3 numre pr. år. Abonnement koster kr. 30,-.

Løssalgpriser pr. nr.: Nr. 1-27 kr. 5,- (nr. 13 utsolgt),
nr. 28- kr. 10,-.

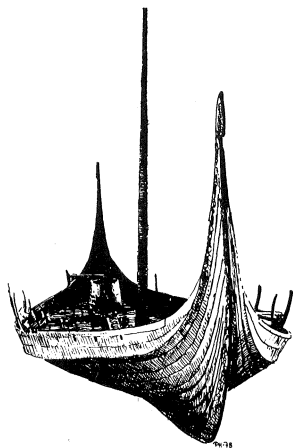
Nr. 16-30 (1974-79) innbundet kr. 175,-.

Adresse: Universitetets Oldsaksamling,

Frederiks gate 2, Oslo 1.

Postgiro: 2 05 02 50.

Universitetets Oldsaksamling

Vikingskipshuset

De tre vikingskipene fra Tune,

Gokstad og Oseberg. Åpningstider:

2/5-31/8: kl. 10-18 alle dager

1-30/9: kl. 11-17 "

1/10-30/4: kl. 11-15 "

Den forhistoriske avdeling

Rike samlinger fra førhistorisk

tid og middelalder. Av særlig

interesse: Vikingtiden.

1/6-30/8: kl. 11-15

1/9-31/5: kl. 12-15

Mandager stengt.

Forord

Nicolay nr. 38 er blevet et virkelig blandet nummer. Emnerne er spredte temamæssigt, geografisk såvel som tidsmæssigt, strækkende sig fra bronzealder til middelalder.

Samtidig berøres i dette nummer ikke mindre end tre magistergradsafhandlinger, som enten netop er afsluttede eller under bearbejdning.

Vi får derved indblik i de nyeste resultater og tolkninger når det gælder de to emner bygdeborge og helleristninger, der begge traditionelt har været omfattet med megen fantasien. Mens vi med artiklen om bronze- og tidlig jernalder bosætning i Rogaland bevæger os ind på jomfrueligt land.

Redaktionen har iøvrigt noteret sig, at Nicolay lever højt mens bladdøden hænger i det øvrige Europa. Om dette skyldes at Nicolay faktisk er blevet forbedret, eller om vi her ser afspejlet et øget behov for den populære fremstillingsform på bekostning af den mere videnskabelige, skal vi lade være usagt.

Resultatet af konkurrencen i Nicolay nr. 37, vil blive bragt i høstnummeret.

Les deux Redactrices

1. april 1982

BYGDEBORG ---- ?

Bygdeborgene har innen kulturhistorien vært betraktet som et tilfluktssted for en bygds befolkning mot en eller annen inn-trenger. Borgene har også vært oppfattet som en levning etter en kollektiv innsats som har omfattet flere enheter enn enkeltgården og dateres gjerne til sen romertid/folkevandringstid.

Murverket eller de utraste levningene etter bygdeborg - på steile og temmelig ubestigelige knauser - har helt siden arkeologiens barndom pirret på fantasien. Man ønsket å se dem som uttrykk for en fortidig storhet langt utover den nasjonale fattigdom man øynet under frigjøringsverket i forrige århundre. Bygdeborgene var noe virkelig, et uttrykk for lokal styrke og rikdom sett i lys av sagaene.

Det pussige er imidlertid at bygdeborgene fortsatt i norsk arkeologisk litteratur er bygdens kollektive tilfluktssted og bolverk mot vold og krig under, hva man har oppfattet, som et urolig tidsavsnitt.

Utgravninger og undersøkelser av bergfestninger, skanser, hegnede landsbyer o.l. de siste 400 år i Europa tyder ikke på at borglignende anlegg har vært tilfluktssteder. En gjentagende tendens, selv om det ikke er synlige spor over markoverflaten utover voller og murer, er at man ved utgravningene finner regulære boplasser med tufter og kulturlag. Fenomenet ser til det kjedsommelige ut til å gjenta seg helt fra donaukulturene til langt inn i middelalder. Hegningen om boplassen kan være stokkverk, voller, murer og grøfter i et eller flere konsentrisk liggende system.

I Norge er det ca. 500 registrerte bygdeborganlegg. Det vil

være temmelig urimelig om ikke en større del av disse viser seg å ha hatt en funksjon parallell til hva som kjennes fra resten av Nordvest-Europa. En slik antakelse støttes også av de erfaringer man har gjort ved undersøkelser i fornborger av bygdeborg type i Sverige. Fra et femtitalt svenske undersøkelser hvorav et fåtall er totalundersøkt er det gjort regelrette boplassfunn i de fleste. Funnene består av vevtyngder, spinnehjul, jernredskaper, keramikk og enkelte smykker. Bare et titall gjenstander av våpenkategori er funnet, herav en fem seks pilespisser. Av mer eksotiske funn er det verd å nevne de forkullede rugbrød. Bror Schnittger fant ved sine undersøkelser på Boberget i Østergötland (1909). Bjørn Ambrosianis undersøkelser av borgen på Darsgårde har gitt betydelig kunnskapsøkning om borgene selv om undersøkelsen ikke er publisert. På Darsgårde ble det funnet tuftrester og husterrasser såvel inne i borgen som utenfor. Funnene viste klart at man her har en befestet boplass. Knakkesteiner, vevtyngder, keramikk og verktøy av jern er da også de viktigste funngruppene.

Husgrunner har vært kjent fra flere av de norske bygdeborgene og ved prøvestikkinger har vi også påtruffet boplasslag, bl.a. i Steinslandsåto, Ølen og Laukhamarsåto, Tysnes, begge Hordaland (1). Derved er det også i Norge duket for ytterligere undersøkelser og forklaringer utover tilfluktsborg-tolkningen. At man har gjort få funn i norske bygdeborg er nok tilfelle, men undersøkelsene er få og lite målrettet slik at de hittidige resultater vanskelig kan tillegges særlig signifikans. Det er temmelig åpenbart at enkelte bygdeborg har en indre topografi som ikke vil akkumulere kulturlag, fordi borgområdet består av glattskuret hvelvet fjell nesten uten sprekker og fordypninger. Hvis hus ikke har vært oppført i torv eller stein, kan vi ikke vente å finne bevarte rester. Ved utgravninger er det nå godt gjort at det har vært stolpebårne bygninger helt oppført i tre, Virik ved Sandefjord (2) og nå sist ved Arkeologisk Museum i Stavangers utgravninger på Forsand, Ryfylke (3). På det siste stedet er det også like i nærheten hustufter av den klassiske sørvestnorske jernaldergårds type, langhus med steinvegger. Dette siste reiser spørsmål også om sosial status, hvis trebyggeskikk ligger side om side med en steinbyggeskikk i et område hvor den siste tradisjonelt har vært klart å oppfatte som et uttrykk for økologisk tilpasning. Det er således klart at vi ved

undersøkelser av våre bygdeborgere må utføres disse ut fra en langt mer analytisk synsvinkel, hvis vi i det hele skal få frem adekvate data. Bygdeborg som boplass er et like klart signal om sosiale forskjeller som tre og steinbygde hus på nabogårder.

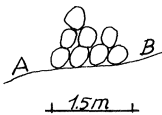
De arkeologiske kildegrupper viser et mangfold i forhistorien, som står i klar kontrast til tesene om utvikling. I tråd med denne erkjennelse er det også å vente at nordboerne i eldre jernalder, på samme måte som i tidligere og senere tider, har lagt store mengder energi i kultiske enterpriser. Det ser ut til at mennesket alment ikke skyr noe middel eller anstrengelse for å trygge sin eksistens mot inntrengere eller mot sine guder. Bygdeborgere som hegner ett eller flere gravanlegg er da heller ikke skjeldne, disse bør man med noen grad av sannsynlighet oppfatte som kultanlegg. Å påvise eller sannsynliggjøre funksjon som prosesjonssted, kultplass, for de forskjellige rite-de passage o.l. vil på det nåværende stadium være fåfengt og heller hasardiøst. Men noen refleksjoner kan man dog kunne gjøre seg. Om det ikke er direkte tankenødvendig så er det neppe urimelig å tenke seg at kravet til borgmuren vil være mer av markerende enn fysisk avvisende i kultiske sammenhenger. Derved skulle det heller ikke være behov for å legge muren på toppen av naturlige branter for å vinne ekstra høyde. Alle i det samtidige samfunn visste hva muren, steinstrengen betydde, nemlig adgang forbudt. Noe skal i alle fall signaliseres, se bare kirken og dens forordninger. Rundt kirken og kirkegården er det gjerne en mur, i den koptiske kirke er det en vegg mellom alteret og koret mot menigheten, noe tilsvarende har man hatt, mellom menighet og alter i Norge opp gjennom tidene.

I arkeologisk sammenheng kan det fastslås ting som kan tyde på bygdeborglignende anlegg som hellig områder. Et av de mer ekstreme eksempler på bygdeborg-gravhegning kjenner jeg fra Skårby, Salem soken, Sødertørn straks sør for Stockholm, konf. ill. nr. 1. Her hegnes en åsrøys av bronsealderstype av en røyset steingard på tre sider. Garden består, som mange registrerte murverk, av en formasjon som i tverrsnitt kan være 2 m bred og 0,5 - 1 meter høy, laget av rullestein. I dette tilfellet er rundrøysa inni ca. 3 meter høy og 25 meter i diameter. På den fjerde siden hvor det ikke er murverk, ligger det også en rektangulær steinlegging av bronsealderstype: ryggen faller slakt av igjen bortfor denne.

Illustrasjon nr.1

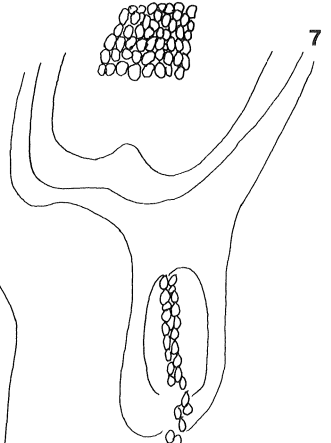
N

110 m

A

B

SKÅRBY bborg/Gravhegning
Salem sn. Södertörn
T.H.H. 28-10-1981

Skiffers. Aug. 82

Analoge tilfeller kjennes i hopetall fra svensk område, om kanskje ikke fullt så ekstreme. Etterhvert har det vist seg at borger med gravhegningsfunksjon ikke er så skjeldne i Norge heller. Vardeberget ved Spikset, Sør-Odal har tre rundrøyser, likeså borgen på Spydeberg, Varde ved kommunegrensen mellom Spydeberg og Hobøl i Østfold fylke, for å ha nevnt et par. Spørsmål om dokumentert samtidighet osv. er ikke fremskaffet slik at sammenheng her heller må oppfattes som en hypotese.

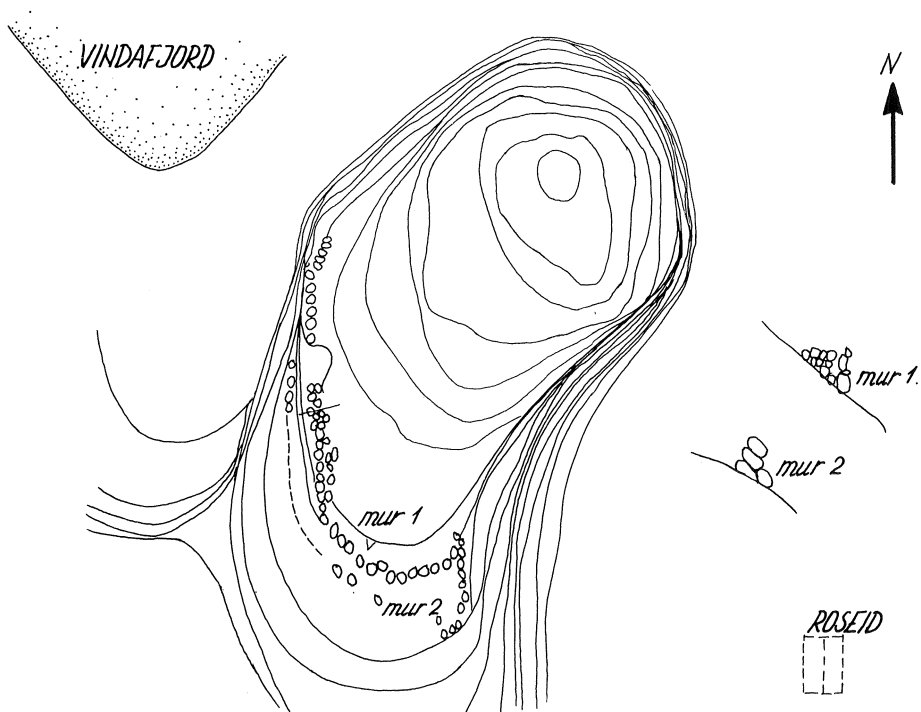
I arkivene ved de arkeologiske museer er det flere ganger nevnt jegere som oppfatter bygdeborgene som fangstanlegg. I først rekke viser de til borgenes tiltrekning på hjortedyr dokumentert ved brunstgroper, møkk og gode egenskaper som jaktposter. Revner i terrenget og murstubber oppfattes som ledegjerder. Temaet er diskutert i arkeologisk miljø (4). Men man må være oppmerksom på at man i denne sammenheng kan bli lurt av endrede driftsmåter i jordbruket. Ved at nedbeitingen av utmark og mindre skogsteiger har opphørt, blir det en kraftig tilgroing av kratt og kjerr rundt knauser og koller som ligger til dyrket mark. Og nettopp dette er de viktigste områdene for vår tids havre-elg. Man må således være forberedt på at et temmelig raffinert analyseapparat vil være nødvendig for å sannsynliggjøre fangstanleggteorien. Som en kuriositet kan nevnes at da Carl von Linné på sin Gotlandsreise besøkte Torsborg, nordens klart største bygdeborg med sintret murverk o.l. (5), var han ikke klar over at det var en bygdeborg, men beskriver området som fremragende for villhestfangst, hvilket man bedrev der på hans tid.

Ovenfor har jeg kommet inn på noen av de refleksjoner man bør gjøre seg for at vi skal komme noen vei med vår forskning på temaet, og ikke minst for å komme videre i forståelsen av eldre jernalders bosetningshistorie. Det er temmelig klart at man ikke lenger kan nøye seg med å registrere bygdeborgens funksjon og det datasett som knytter seg til denne. Vi må gå løs på den faktiske levning (form, materiale, og konstruksjon). Vi må erkjenne at bygdeborgen ikke er noen entydig type, men heller et klassebegrep hvor temmelig like anlegg kan ha hatt forskjellig bruk og funksjon.

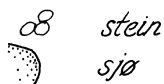
Bygdeborgen defineres som et i forhold til omgivelsene høyereleggende areal, adskilt fra disse med skråning/stup og hvor de bestigelige partier sperret med steinstreng, murverk eller erkjennbare rester etter murverk. Hva som har skjedd på borgen

er mer spennende sak enn definisjonen uttrykker: enten bruken har vært dramatisk til forsvar eller kamp, mindre blodig, men kanskje mer vesentlig, et sted hvor de yngre generasjoner fikk ta skrittet fra barn til samfunnsborger, eller kanskje er den en levning og spor etter våre forfedres bolig med trygghet for mennesker og dyr innenfor, mens udyr på to og fire var stengt ute.

Akkurat dette med ute og innenfor ser vi på plantegningen over Børshaug ved Roseid i Vindafjord. Ytterst en enkel mur,

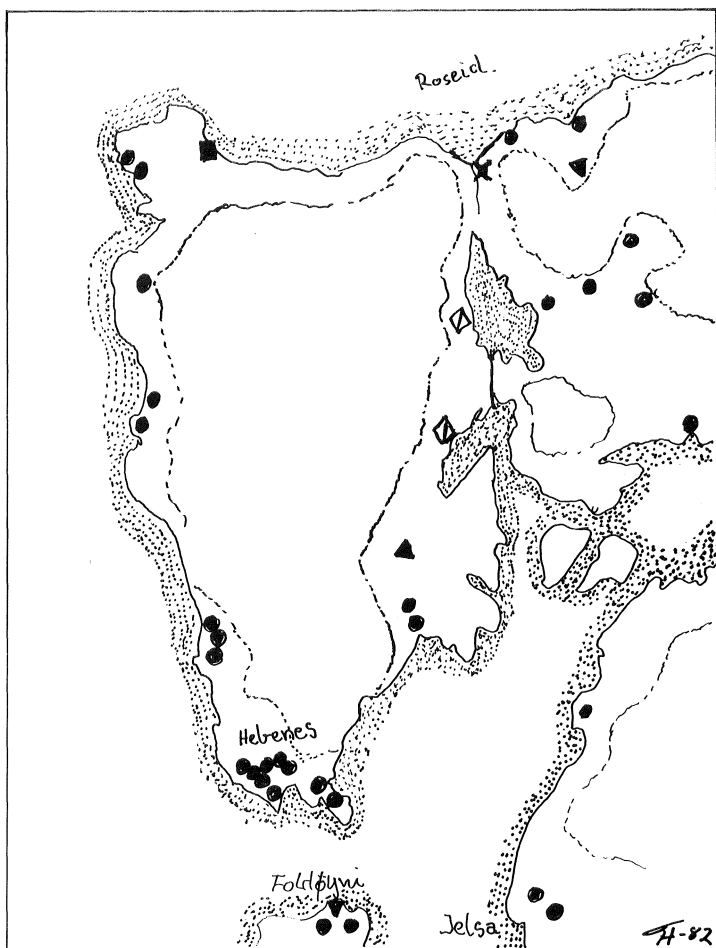
Signaturer:

BØRSHAUGEN / SULDAL K. RVFVLKE

Planarkroki av bygdeborg, på Roseid
 mål = 1:1000 tegn. T.H. Haraldsen
 1977

Arkeologisk Museum, Oslo

Synlige fornminner fra Jernalder.

- = Bygdeborgen, Børshaugen
- = Bauta
- = Grav/Gravfelt
- = Gardsanlegg/Dyrkingsspor
- = Rydningsrøys/Røys/Gardfar/
Geil/Høystakktuft/Gjerde/Innhegning

nærmest en steinstrøng stykkevis. Litt høyere i terrenget ligger det en terrassemur som det ikke er noen dekning bak. Å komme seg opp på denne borgen andre steder enn der hvor man finner murverk, er en umulighet.

Hvis Børshaugen hadde vært brukt som tilfluktssted, må altså folk ha reist langt. Dette er et forhold som gjelder mange bygdeborger. Et annet karakteristisk felles trekk med mange andre bygdeborger er at den ligger til kommunikasjonslinjer. En dalgang løper sørover fra Vindafjorden og ned til Revsbygdi og Sandsfjorden. Kanskje har Børshaugen vært et samlingspunkt eller kanskje et overvåkingspunkt? Løsningen for denne borgens kulturhistoriske betydning ligger i å avsløre sammenhengen mellom det som er utenfor og det som er innenfor.

HENVISNINGER.

1. Muntlig opplysning fra Bjørn Myhre. Steinslandssåto er datert med 14-C i kulturlaget til 330[±]10 og "Godbiter fra samlingene"; Bergens Tidene 22.2 1982.
2. Haavaldsen, Per 1976: Arkeologi fra luften.
Nicolay nr.24, 1976
3. Løken, Trond 1981: Nyoppdaget gårdsanlegg på Forsandmoen.
frå haug ok heidni, bind 8.
4. Møller, Olof 1979: Fornborgar och Fångstanlegningar.
C-1 uppsats, stensil.
Instituttt för Arkeologi, Stockholms Universitet.
5. Engstrøm, J 1979: Torsburgen, en gata inför sin lösning.
Gotlandica nr.14, 1979.

Klesvask i Gamlebyen

Gjenstanden som ga støtet til artikkelen er et forarbeidet stykke av bjerk, lengde 35,5 cm, med tilnærmet rundt tverrsnitt, diameter ca. 5 cm, og med rester etter et rundt skaft, diameter ca. 3 cm. I stokkens lengde, på to sider er det skåret motstilte trekantsnitt slik at dekoren fremstår som et siksakbånd. De nederste ca. 12 cm på stokken er slitt, tverrsnittet her er ovalt, og tuppen er fliset. Fig. 1a. Gjenstanden er funnet i en sleppveggskonstruksjon, K 125, fylldt med gjødsel. Det er usikkert hvorvidt det dreier seg om en bygning eller en avfallskum. Datering er ca. 1200.

En lignende stokk med hele skaftet bevart er funnet i Lödöse, Göteborgs forløper i middelalderen. Datering er 1200-årene. Fig. 1b. Stokken fra Lödöse er utstilt i Statens Historiska Museum i Stockholm under benevnelsen "klappträ". På norsk betyr dette et banketre og var et redskap som før bryggerpanner, vaskebrett og kummer og senere tiders vaskemaskiner, var et uunnværlig hjelpemiddel ved klesvask.

Vi sitter altså med et håndgripelig bevis på at man har vasket klær i Gamlebyen. Og det melder seg straks en mengde spørsmål. Hva vasket man? Bare gangtøy? Og var det for det meste av ull, eller brukte man også lin? Hadde man noen form for sengetøy? Og hva med vaskemiddel, hva brukte man? Og hvor vasket man, i en brønn eller i Alnaelven?

Vi skal først se hva banketreet selv kan fortelle. Banketreet er et alderdommelig redskap som vi har belegg for at

Fig. 1a
G. 19397
Lengde: 35,5 cm

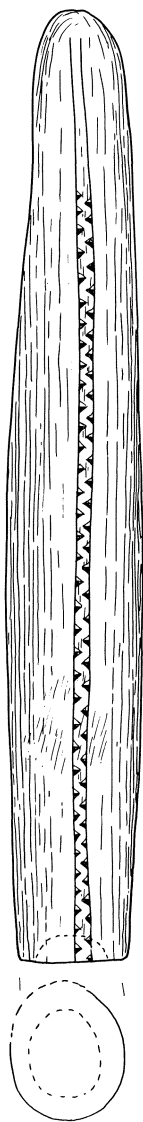

Fig. 1b
Nr. 27600:61:100
Lengde: 48,6 cm

B. Ring
1977

har vært i bruk fra vikingtid. Det er meget som har endret seg i den lange perioden det var i bruk, også på vaskefronten. Uansett forandringer i klesdrakt, enorm økning i forbruk av gangtøy og lintøy, og til slutt nye vaskemetoder og -midler, - banketreet holdt stand og var i bruk mange steder til omkring århundreskiftet. Det var innlagt vann og de "moderne" hjelpe-midlene som fulgte med bryggerhusene som etterhvert gjorde banketreet overflødig.

Banketreet ble benyttet ved skylling av tøyet, som før gjerne foregikk ved bredden av en sjø eller ved elvekanten. Hadde man ikke åpent vann i nærheten, måtte man hjelpe seg med brønnvann og baljer. En vaskeplass som har vært i bruk mellom 1527 og 1702 er utgravd på Bryggen i Bergen. Her finner vi brønn med avløpsrenne, et dypt nedgravd vinfat, vaskebalje?, og store, plane stein, vaskehellen (Herteig 1969: 123 og fig. 41). Bruken av banketre hørte sammen med en bankekrakk eller vaskehelle av stein. Tøyet ble rystet i vannet og banket med treet mot steinen eller krakken. Bankingen skulle tjene til å drive luten eller annet vaskemiddel godt ut (Bugge 1965: 5).

Overalt beskrives skylling av tøy som slitsomt, kaldt og fremfor alt vått, særlig vinterstid må det ha vært en påkjenning. Uansett hvor det foregikk var det vanskelig å unngå vannsprut: "der fortælles, at Kvindernes tunge Vadmælsskørter undertiden kunde blive saa overisede, at de var utaaalelige at have paa. Man har da selvfølgelig søgt at gardere sig saa godt, man kunde. Efter H. C. Andersen var hans mor nu ikke meget beskyttet; han fortæller jo om, at hun falder om Kuld i Vandet..."Hovedet laa paa det tørre Land, men Fødderne ude i Aaen, hendes Træsko, som hun havde staaet med paa Bunden, - i hver af dem var det en Visk Halm - drev paa Strømmen" (Hald 1941: 111).

Alle de senere kilder beskriver vask av større mengder tøy, av hva vi kaller lintøy som sengeutstyr, duker, servietter og håndklær, blåtøy og undertøy. Mesteparten av dette var ukjent i middelalderen. Klærne man brukte var nok for det meste av ull, selv om lin trolig ble brukt i skjortelignende plagg, og som navnet sier, i hodelin. Vi vet lite om klesdrakten, selv om bevarte klesplagg finnes fra utgravninger, bl.a. på Grønland (Blindheim 1958, sp. 276ff). Om sengetøyet den vanlige byborger i Gamlebyen kan ha brukt, vet vi ennå mindre. Ingen tekstilrester som kan bestemmes som tilhørende sengetøy er bevart, og

opplysninger om slikt kan bare hentes fra skriftlige kilder. Disse beskriver imidlertid bare forholdene i de høyere sosiale lag (Hoffmann 1970, sp. 134ff). Man har temmelig sikkert hatt en eller annen form for underlag i seng eller benk, halm eller høy har nok vært vanligst. For at dette ikke skulle stikke (det var vanlig å ligge naken i sengen), har man trolig dekket over med en fell eller et teppe, og også brukt en eller annen form for overbredsel. Hvorvidt laken av linlerret som hørte til en bedre seng fra 1300-årene overhodet ble brukt i byen, vet vi ikke, men det skal ha blitt vanligere fra senere del av middelalderen (op.cit, sp. 137-8). Åkle er ofte betegnelsen på over- og underbredsel, og de hjemmevevde åklær eller tepper kan ha vært brukt. Om disse ble vasket er kanskje tvilsomt. Fra Öland og Norrland er det opplysninger om bruk av vadmelslaken, såkalte fallinger fra 1700-tallet. De ble aldri vasket (Hazelius-Berg 1970: 126). Kanhende kravet til renslighet var større i middelalderen enn det ble senere. Badstuer har etter kildene vært vanlige i byene inntil overdreven drikk og skjørlevnet som fulgte med badstubadingen gjorde at de ble forbudt omkring 1500.

Noe har man iallfall vasket, og rimeligvis har det for det meste vært klær, selv om det kanskje dengang også var mange som gjorde som en kone i Skåne. Hun hadde underskjørt av "hemvävd ylle och likaså förkläde av ylle om vintern. När det blev för smutsigt på den ena sidan, vände man det inåt, så gnuddes smutsen av mot kjolen" (Olsson 1967: 154).

Allerede romerne brukte urin som vaskemiddel. Ved oppvarming spalter urinen ut ammoniakk og kullsyre og ansees som et godt vaskemiddel. Urin og askelut har vært brukt i de nordiske land til langt opp i forrige århundre. Benevnelsen på urin var land, av gno. hland (Sundt 1975: 282).

Til vask av ulltøy ble urin ansett for å være best, dessuten var det skånsomt mot farger. I fiskerike distrikter langs kysten foretrakk man imidlertid fiskekraft til ullvask, mens urin ble brukt til lintøy (op.cit: 282f, Thuborg 1928: 107). I trefattige egner ved kysten hadde man dessuten ikke tilgang til askelut, bare familier som "ikke synes om dette egnens oprindelige og almindelige stel", kjøpte aske fra innlandet (Sundt 1975: 283). Andre vaskemidler har vært saue- eller ull-laug, det lunkne vann etter vask av sauer før de ble klippet eller etter vask av ull før spinning. Også saup eller kjernemelk ble

brukt (op.cit: 280f). Mest sannsynlig har man i Gamlebyen brukt urin og kanskje også askelut. Tøyet ble rengjort ved at man la det i gammel, gjæret urin blandet med varmt vann og gnidde det med hendene, men "det var naat gremme naat o tu'e i" (Hald 1941: 123). Etterpå ble det skyllet og banket med banketreet, men vi vet dessverre ikke hvor.

Banketrærne kan ha ulike utforminger. Mest kjent fra senere tid er de med et bredt, trapesformet blad. Skaftet er buet, slik at hånden blir skånet under arbeidet. Men også mere langstrakte typer kjennes, særlig fra Sverige. I Danmark har den brede "banketærskelen" vært vanligst. I Harboøre, landet som skiller mellom Limfjorden og Vesterhavet, brukte man imidlertid en "børstelkjæp" på ulltøy. Denne var lang og smal (Thuborg 1928: 107).

I Novgorod er det funnet 12 banketrær i lag mellom branner i 1096 og 1409. Disse er rektangulære, l. 27 - 30 cm, br. 9 cm og t. 3 cm (Kolčín 1968, fig. 8, pl.4). På enkelte av dem kan sees innskårne merker og figurer, kanskje bumerker, og én har risset dekor langs sidene.

I en brønn på Borgundkaupangen er det funnet et banketre med samme form som vårt, men her er skaftet bevart. Omkring den øverste delen av bladet er det skåret en tobåndspletning og en rad med motstilte trekantsnitt. Runeinnskriften, Eldridr á, daterer banketreet til 1200 - 1400 (Hoffmann 1975, sp. 563).

I Oseberggraven er det funnet to banketrær. Ett har firkantet blad, 18 x 22 cm og er nesten 6 cm tykt. Skaftet er helt bevart. Det er laget slik at man kan stikke hånden inn i det. Omkring kanten på oversiden av bladet er det skåret ut en list. Det andre banketreet er ikke fullstendig, men har samme form. Dette er dekorert med to rissete skipsfigurer (Grieg 1928: 186). En krakk, også fra Oseberg, kan ha vært en bankekrakk. Målene stemmer godt med en dansk "tostol", bare høyden er mindre (Hald 1941: 110).

Et aspekt ved banketreet som trolig også gjelder de middelalderse, er dets rolle som "Følehorn, Kendinger kalder Svensken dem, som den bejlende Karl rakte ud for at fornemme om der var nogen Sandsynlighed for et intimt Forhold til den elskede Pige. Blev Gaven modtagen var der grundet Haab om resten". (Olsen 1911: 121). Utveksling av gaver hørte med til de unges måte å nærme seg hverandre på, - for å få en føling med "hvor landet

lå". Og det var ikke tilfeldig hva gutt og pike ga hverandre. Distriktsvis har det vært forskjeller på gavenes uttrykksform. Redskaper forbundet med kvinnearbeid har overalt i Norden vært kjærestegaver. Særlig kjent er ulike redskaper forbundet med tekstilarbeid, mangletrær, banketrær, forskjellige skrin, esker og skjeer.

Disse gjenstandene ble dekorert på en eller annen måte og fikk ofte en innskrift, initialer og årstall. Banketrærne ble etterhvert kunstferdig utskåret slik at hele oversiden på bladet var dekorert (Hald 1941, fig. 3). De kunne også males (Mickelsson 1977). De middelalderske har enkel skåret dekor, på to sider eller omkring den øverste delen av bladet (Borgund). Slitasjen på banketreet fra Gamlebyen er tydeligst på feltene mellom siksaklinjene, selv om den nederste delen av en av disse er slitt bort.

De bevarte kjærestegavene i museene er ikke eldre enn fra omkring 1600. Det er imidlertid all grunn til å anta at vi også fra middelalderen har utallige eksempler på kjærestegaver. Vi finner mange av de samme gjenstandene forbundet med kvinnearbeid. De er ofte dekorativt utformet eller pyntet med ristninger eller utskjæringer. Gjenstandene har trolig vært laget i Gamlebyen de fleste av dem og rimeligvis av menn, kanskje unge beilere? Kanhende var det det alltid tilstedeværende behov for disse redskapene som var opphav til den betydningen kjærestegavene etterhånden fikk. Hva var vel naturligere enn å gjøre litt ekstra når man ønsket å innynde seg hos mottageren?

Til slutt må nevnes at banketreet kunne ha andre anvendelsesområder. Hør bare hva Eilert Sundt skriver: "Mere end en gang i den vilde oldtid hände det, at man i pludselig opkommet slagsmål trev til banketræet og knuste sin modstanders pandebrask, og det have vi at takke for, at sagaerne stundom både nævne og beskrive tingen, så vi altså erfare, at datidens kvinder brugte samme redskap" (Sundt 1975: 272). Den gammel-norske betegnelsen på banketreet var vífl, vátvífll, en betegnelse som forlengst er gått ut av språket.

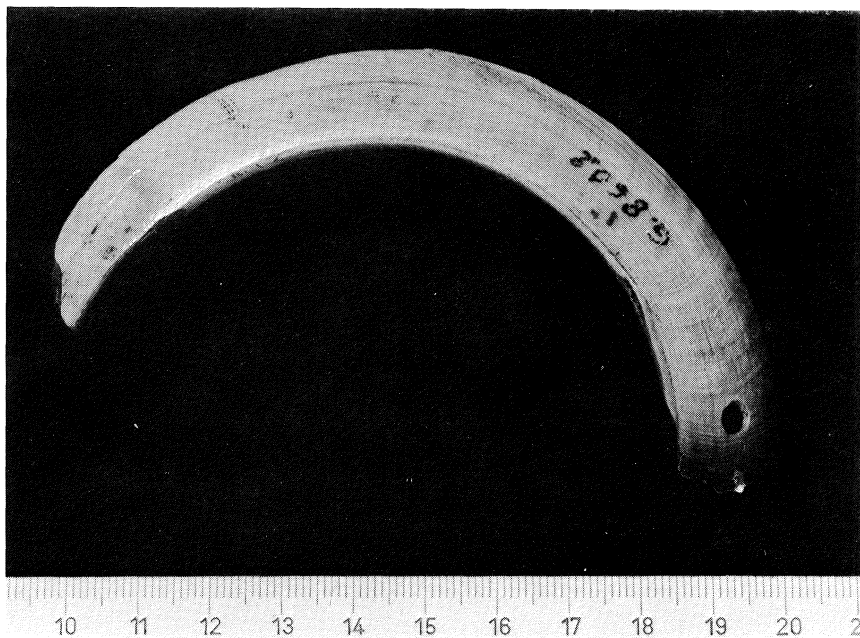
Men vi er ikke helt ferdige med klesvasken. Tøyet ble hengt til tørk på stenger, vádáss, vádmeidr. I helligdagslovgivningen i den gamle Eidsivatings kristenrett, nedskrevet i begynnelsen av 1100-tallet heter det at vask som har vært hengt opp før helgen, må henge til helgen er over. Man fikk selvføl-

gelig ikke lov til å henge ut vask på helligdagene. Det samme gjaldt for tøy som var lagt ut til bleking. Og her må det dreie seg om finere lintøy. Vi har redskaper som viser at en viss etterbehandling har vært gitt og da trolig lintøy som finere skjorteplagg og hodelin. Et sikkert glatteredskap er gnidesteiner, sømglattere eller glattesteiner som arkeologene har brukt å kalle dem. Disse er av glass og er oftest mindre enn en halv-kule med én plan side. Funn av slike med diameter fra 6,5 til 8,7 cm er gjort særlig fra yngre vikingtid (Petersen 195: 328). Bruken av dem har imidlertid vært kjent til våre dager. De ble benyttet til å glatte finere linplagg og særlig kraver, mansjetter og broderte deler, men også sømmer på nysydde klær (Noss 1966: 103). Man brukte dem ved å holde om den flate siden og gni med den konvekse på stoffet som ble glatt og blankt.

Det finnes opplysninger fra senere tid om glatting av tøy med stein, og noen få er bevart i museer. De er naturlig slipte morenestein som "genom sin runda form och glatta yta äro lämpliga för ändamålet" (Svensson 1940: 70).

Det er tatt vare på endel særlig glatte og "gode" morenestein fra Gamlebyen. Noen av disse har den riktige størrelsen for gnidestein, men vi kan selvsagt ikke si noe om bruken. Vi har derimot to gnidestein av glass, en fra 1300-tallet og en fra ca. 1200. Diameteren er ca. 8 cm på begge.

Gjenstandsgruppen burde være bedre representert om den hadde vært i alminnelig bruk. Materialet skulle tilsi det. Derimot kan man tenke seg at de som ikke hadde anledning til å skaffe seg en gnidestein, som dengang måtte importeres, har brukt en "slikjekjake" eller en "slikjetonn", kjevebein av storfe og grisettann. Slike har vært i vanlig bruk til våre dager, og det finnes mange opplysninger om bruken. Også andre større bein kunne brukes. Disse og kjevebeina ble kokt i lut og tørket i solskinn på forhånd. De ble alle brukt til glatting av finere linplagg (Noss 1966: 97ff). Det er funnet en mengde bein i Gamlebyen. Nå har jeg ikke hatt anledning til å undersøke kjevebeina, de befinner seg p. t. i Bergen, men blant grisettennene har vi én fra slutten av 1200-tallet som kan tenkes å ha vært en slik "slikjetonn". Det er boret et hull gjennom roten og spissen er skåret av. Fig. 2. Alle disse glatteredskapene ble brukt på tørt tøy.

Avslutning.

Banketreet forteller at det har vært vasket tøy i Gamlebyen, og gnidesteinene at man har glattet finere lintøy etter vasken. Det er alt vi har sikre belegg for. Men det er mulig på grunnlag av andre kilder å foreslå hva man har vasket og hvilke vaskemidler som har vært brukt. I tillegg har vi på grunnlag av kjærestegavenes betydning i senere tid foreslått at også i middelalderen har banketreet med sin dekor vært en føler fra en ung beiler. Og det kan kanskje ha vært en trøst når:

Med sitt klapprå nerved strand
 pigan står så kåter,
 knyter till sitt förkläsband
 och sin barm upplåter:
 Barbent hon på bryggan står
 räknar slagen, klockan slår
 flitigt sig på benen klår
 svettig, sur och våter.

Carl Michael Bellman, 1769

LITTERATUR

- Blindheim, Charlotte 1958: Drakt. KLNLM. Oslo.
- Bugge, Astrid 1965: Storvask blir kulturhistorie. Husmorbladet. Nr.10. Oslo.
- Grieg, Sigurd 1928: Kongsgården. Osebergfunnet II. Oslo.
- Hald, Margrethe 1940-41: For Lud og koldt Vand. Kulturminster. København.
- Hazelius-Berg, Gunnel 1970: Tvätt. Fataburen. Stockholm.
- Herteig, Asbjørn E. 1969: Kongers havn og handels sete. Oslo.
- Hoffmann, Marta. 1970: Sengetøy. KLNLM Oslo.
- Hoffmann, Marta. 1975: Vask. KLNLM Oslo.
- Kolčín, B.A.: Novgorodskie drevnosti derevjaun'ie izdelija. Moskva.
- Mickelsson, Hilding/
Svensson, Ingmar. 1977: Friargåvor. Stockholm.
- Noss, Ågot 1966: Før strykejernet. By og Bygd 1964-65. Oslo.
- Olsen, Bernhard. 1911: Kærestegave. Fästkrift till H.F. Feilberg. Sthlm, Khvvn, Kra.
- Olsson, Marianne 1967: Tvätt före maskinerna. Fataburen. Stockholm.
- Petersen, Jan 1951: Vikingetidens redskaper. Oslo.
- Sundt, Eilert 1957: Om renligheds-stellet i Norge. Oslo.
- Svensson, Sigfrid 1931: Friargåvor och trolovningsskänker. Svenska kulturbilder. Stockholm.
- Thuborg, Karen 1928: Det gamle Harboøre. Danmarks Folkeminder nr. 36. København.

KLNLM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.

Per Holck

EN UNDERLIG

GRAUSKIKK

"Nicolay"s danske parallell - "Skalk - har nylig bragt en beretning om et gravfunn av en noe eiendommelig art.* Det gjelder en sjællandsk begravelse fra første halvdel av 1000-tallet, hvor to menn begge er halshugget og hodene lagt mellom deres ben. Det fremgår av artikkelen at forfatterne har tenkt seg dette som "et uttrykk for samfundets foragt over for den, der tilsidesatte dets love". Denne tolkning bør nok diskuteres, især da fenomenet finnes gjengitt og forklart en rekke ganger i vår norrøne litteratur, og kanskje derfor har interesse også for norske arkeologer.

Vi kjenner fra den islandske ættesagaen om hardhausen Grette Åsmundsson hvordan han kom i kamp med trellden Glåm, som var blitt funnet død og nå huserte som et ondsinnet spøkelse på gården. Under kampen spådde Glåm allehånde ulykker over Grette. "Da trellden hadde sagt dette, rant den knugende vanmakten av Grette. Han trakk sverdet og hugget hodet av Glåm og la det ved baken hans... Så ga de seg til å brenne Glåm til svart aske. Da det var gjort, fylte de den i skinnsekk og grov den ned, langt fra de steder folk og fe ferdedes".

Men Grette hadde nok benyttet denne metode i kamp mot dauinger før, for da han engang ville bryte seg inn i en grav-aug på Sunnmøre, kom haugbonden for å øve rettferdighet. Og på samme måte hugget Grette hodet av og la det mellom bena på den døde for å få fred for ham.

Også Saxo forteller om dette i Norge. Asvid, kong Alfs sønn fra Hedemarken, døde og ble begravet sammen med Asmund,

Pia Bennike og Jørgen Christoffersen:

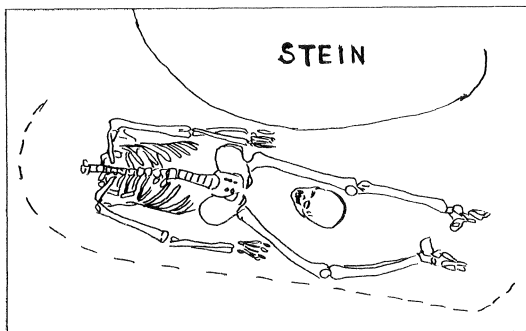
Et hoved kortere. Skalk nr.3 1981.

kong Bjørns sønn fra Viken, som lot seg hauglegge levende på grunn av et løfte de to som venner hadde gitt hverandre. Noen veifarende svensker som senere ville røve graven, fant da Asmund ennå i live, men ille tilredt av den døde Asvid, som i haugen hadde overfalt ham. Dette ble nå oppgjort ved at de "affhug hans Hoffuet/ oc slog en Pæl igjennem hans Krop". Efter det holdt Asvid seg i ro i graven.

Saxo har også en beretning om trollkarlen Metholins grav, hvor alle som kom i dens nærhet fikk pest. Man gravet da legemet opp "oc hugge Hoffuet der fra/ førde siden Kroppen hen udi en vild Mose/ oc sloge en Pæl der igjennem. Her met stille-dis denne Pestilenze".

Det kan også nevnes at det i Roskildes domkirke finnes en grav som ennå kalles "Helhestens sten" (i koromgangen), som ble åpnet og undersøkt omkr. 1860. Stenen skulle angivelig ha ligget over en helhest - et overnaturlig vesen i hesteskikkelse som varsel for pest og død - men viste seg imidlertid å inneholde skjelettet av en halshugget mann, hvis hode lå mellom bena. Graven synes å ha vært meget gammel, men ble til langt opp mot nyere tid spyttet på for å avverge spøkeri.

Det synes således klart at denne underlige gravskikk ikke har noe å gjøre med avstraffelse eller forakt, men tvert imot har røtter i eldgamle forestillinger om det overnaturlige, - som et vern mot det vi i dag vil kalle "spøkeri". Vi finner det sogar igjen i våre folkeeventyr, enten det nå er Askeladden som hugger hodet av trollet, eller at katten ved den samme behandling blir forvandlet til den vakre, forheksede prinsessen. Det er det onde, overnaturlige som får en definitiv slutt ved denne handling, som et varig vern for de levende.

Inger Johanne Bårdsgård

Boligsituasjonen

i Rogaland i bronsealder

og førromersk jernalder

Menneskenes bolig i tidlig metalltid er lite kjent i Norge. Riktignok har vi endel funn fra huler/hellere, små tufter og åpne lokaliteter. Deres beliggenhet ved ytterkysten eller i høyfjellet tyder imidlertid på at andre aktiviteter enn jordbruk og husdyrhold har stått sentralt. Funnene domineres av redskaper til fangst og fiske. Antall tufter fra jordbruksstrøk kan telles på en hånd.

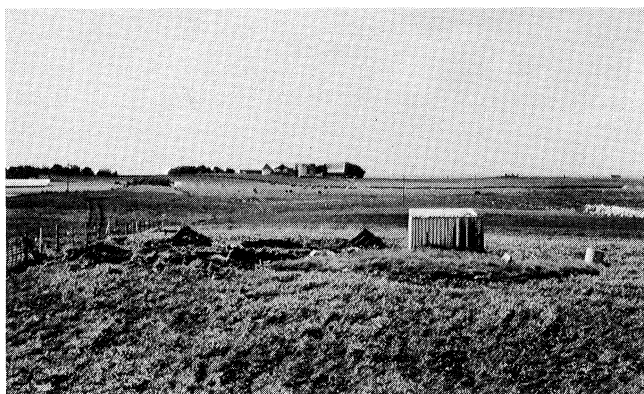
Utfra Rogalands mange gravfunn, votiv/depotfunn etc. burde det ligge en hel del tufter i området. Mangel på slike er blitt forklart ved at de er ødelagt ved dyrking og/eller av senere bebyggelse på samme sted. Dette er nok for en stor del riktig. Men retter vi blikket sørover til Danmark, burde vi kanskje ennå ikke oppgi håpet om å finne dem. Også der var bronsealderhus så godt som ukjent for ca. 25 år siden. Først da det ble satt i gang med mer "drastiske" gravingsmetoder kom tuftene for dagen. Større områder ble skrellet av til auren. Stolpehull og ildsteder tegnet seg klart mot undergrunnen og antydte husenes form og plassering. Flere hundre hustufter fra bronsealder og førromersk jernalder er i Danmark kommet fram på denne måten. På overflaten var det lite å se - husene har vært konstruert av forgjengelig materiale.

Et lite stykke på vei er vi likevel kommet. Vi er blitt klar

over at det kan finnes noe under gravhauger/røyser. Særlig er ardspor kommet fram etter at en begynte å grave dypere og grundigere under slike. Men også hustufter er avdekket. På Hognestad, Time på Jæren, ble det for få år siden under en haug funnet bosetningsspor fra overgangen eldre/yngrer bronsealder. Mørke, jordfylte grøfter nedskåret i undergrunnen antydte husenes plassering.

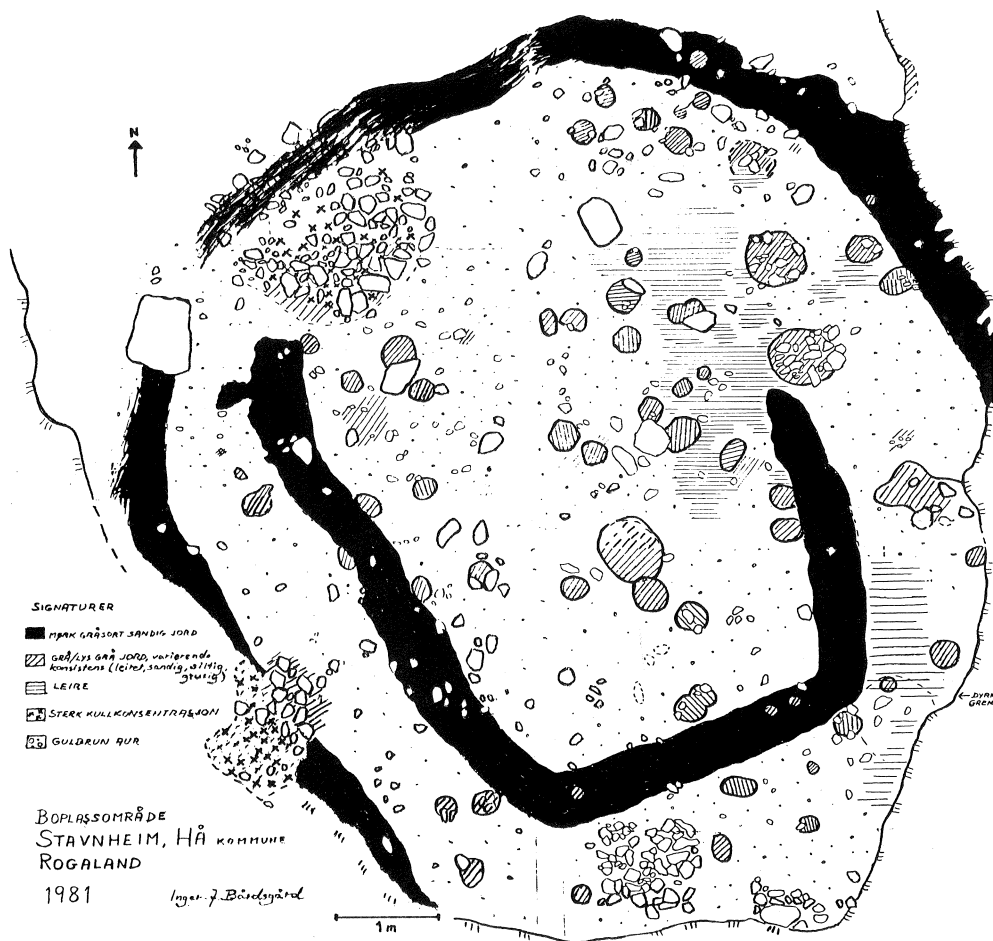
Mye informasjon kan være gått tapt ved eldre gravinger. I forrige århundre ble det undersøkt en rekke hauger ved at en tok seg inn gjennom en sjakt til sentrum. Det sier seg selv at det må ha vært små muligheter for å oppdage underliggende strukturer ved en slik gravingsmetode.

Tilfeldigheter og en slump flaks kan også føre til at en kommer på sporet av hus. I det følgende skal jeg kort omtale en lokalitet med overraskende og svært interessante funn fra det sørlige Jæren. Sommeren 1980 skulle det foretas en rask undersøkelse av en "haugrest" på Stavnheim, to km N for Vigrestad. Lokaliteten lå på en liten forhøyning i det ellers flate jordbrukslandskapet, etpar km fra kysten.

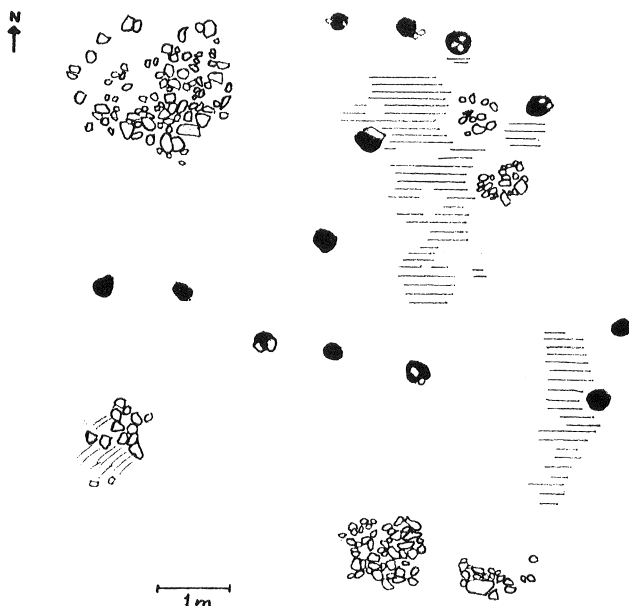

Lokaliteten med Stavnheimgårdene og sjøen i bakgrunnen. Mot V.

"Haugresten" viste seg å inneholde kulturlag og et husfundament, en mørk, tilnærmet rektangulær jordfylt grøft med åpen gavl mot NV. Rett utenfor åpningen lå et stort ildsted. Trekull fra dette ble ^{14}C datert til 2.360 ± 90 BP (570 ± 160 BC, kalibrert). Det viste seg imidlertid snart at ildstedet ikke kunne være samtidig med tuften. Grøften var skåret gjennom et jordlag som dekket ildstedet (trolig gammel overflate), altså måtte huset være yngre enn dette. Likeledes var en kokegrop rett sør for husveggen og et delvis ødelagt ildsted i vest eldre enn tuften.

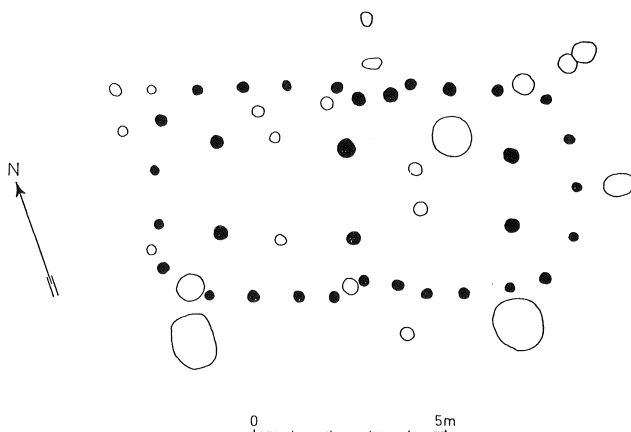
En mengde stolpehull kom for dagen. Ved første øyekast var det ikke mulig å se noe mønster i "virvaret". Men det så ut som de måtte skrive seg fra ulike bosetningsfaser. Noen av stolpehullene var svært dype, opptil 50 cm, og kunne være spor etter takbærende stolper. Med de danske bronsealderhus i tankene og det faktum at samtlige slike ser ut til å ha hatt en plassering Ø-V med en liten dreieing mot NV-SØ, har jeg forsøkt å skille ut noen av de stolpehull som kan ha tilhørt det eldste huset:

Del av tuft fra yngre bronsealder/førromersk jernalder, Stavnheim.

Så svært langt mot øst kan huset neppe ha strukket seg, da terrenget her begynner å helle noe. Men 4-5 meters fortsettelse av huset på høydedraget virker ikke urimelig. Når en også kan regne med noen meter videre mot vest, kan huset ha hatt ganske betydelige dimensjoner. Dessverre var det nylig dybdepløyd tett inntil lokaliteten, slik at det ikke var mulig å lete etter resten av tuften.

Den totale funnmengde på stedet var ikke stor. Det kunne imidlertid registreres markerte funnkonsentrasjoner (flint og keramikk) ved det store ildstedet og ved kokegropen i S. Det kunne være fristende å sette sistnevnte i forbindelse med et inngangsparti. I danske hus fra bronsealder og førromersk jernalder har det vært vanlig med innganger omtrent midt på langsiden:

SPJALD VIII

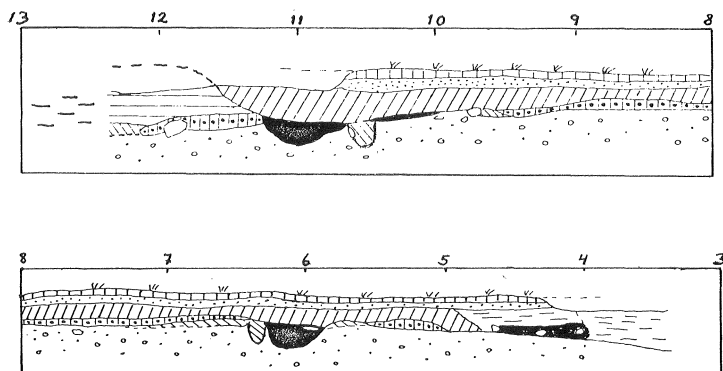
*Tuft fra yngre bronsealder, Jylland.
Efter Nat. Mus. Arb. Mark 1972.*

Over et område inne i bronsealdertuften var det hardstampet leire - muligens rester av leirgulv. Det var dessuten to mindre gropene med skjørbrent stein. Fosfatanalyser viste svært høye verdier i området mellom disse gropene og det store ildstedet.

Nå gir ikke den nevnte funnfordeling et helt korrekt bilde. Ved oppførelse av det yngre hus har artefakter blitt forflyttet fra sitt opprinnelige leie - om enn kanskje ikke så langt - og kommet med i veggrøften og i en torvvoll som har omkranset dette huset.

Mens huset fra bronsealder/førromersk jernalder ikke hadde kulturlag av betydning, var det yngre hus dekket av et opptil 30 cm tykt lag som inneholdt trekull, brent leire og artefakter. Funn av leirklining med greinavtrykk antydte en flettverkskonstruksjon. I innerkant av fundamentgrøften ble det dessuten ob-

servert brunfiolette pletter med mellomliggende striper. Enkelte steder var det under grøften små stolpehull. Det kan virke noe underlig at det ikke har vært grøft i nord. Snitt gjennom enden av grøften både i øst og vest viste nemlig at det var klar stopp her, også at den østre var endel kortere enn vestre. Nordveggen kan ha hatt en annen konstruksjon. Endel av stolpehullene i området må nok settes i forbindelse med denne. Den nevnte torv-voll ser ut til å ha vært bredere og kraftigere i N. Vollen har vært lagt opp i det ca 1 m brede parti mellom indre og ytre grøft. Om inngangen har vært i øst eller vest lot seg ikke avgjøre, da vollen ingen av stedene kunne følges langs hele husets lengde. Hvorledes taket har vært konstruert er uklart, men bl.a. stolpehull utenfor veggrøften kan ha sammenheng med dette. Ytre grøft er etter alt å dømme samtidig med indre, og ble tolket som dreneringsgrøft og/eller spor etter taket som har strukket seg ut til denne. Grøften har antakelig gått helt rundt.

SIGNATURER

▨ GRESSTORV

⋯ LYS GRÅ SILT

▨ "BRENT LAG" (KULTURLAG), gråbrun sandig jord med trekull og brent leire

▨ GRÅBRUN GRUSIG JORD MED LITE KULL

▨ GRÅ SANDIG JORD MED LITT KULL

▨ VEGGRØFT, sort sandig jord, ikke kullbiter

▨ OMROTEDE MASSER

⋯ GULBRUN AUR

▨ REST AV TORVVOLL

PROFIL Ø-V GJENNOM
TUFT, STAVNHEIM

Husets funksjon er noe uklar, da det ikke fantes ildsted som kunne tilhøre dette. Det bør derfor kanskje tolkes som et

hus der det har foregått andre aktiviteter enn i et vanlig bolighus. Den omhyggelige konstruksjonsmåte taler imidlertid mot en slik forklaring.

Noen meter N for boplassen ble det undersøkt en gravrøys. Vi håpet at det under denne skulle komme fram spor som kunne belyse husspørsmålet ytterligere. Her var det imidlertid "bare" ardspor. Disse kunne også observeres i området mellom tufter og røys, og det daterte ildsted så ut til å være skåret gjennom dem. Ardsporene skulle dermed være eldre enn det eldste hus på stedet. Det fantes ikke gravgods i røysa, bare kullflak med brente bein. Røysa kan være samtidig med - eller yngre enn - det yngste hus.

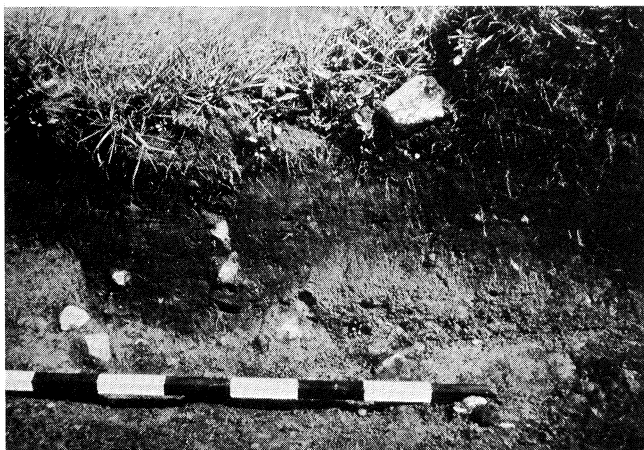
*Boplassområdet med delvis utgravet røys
i bakgrunnen. Mot NV.*

Jeg har i det foregående trukket paralleller med Danmark når det gjelder det eldste huset på Stavnheim. Selvsagt bør en være forsiktig med å overføre fjernere forhold på vårt hjemlige materiale, særlig når sporene er såpass fragmentariske som her. Antakelig har byggeskikk ikke bare vært betinget av kontakt med utenverdenen. Også hjemlig tradisjon og variasjon må tas i betraktning. I den forbindelse kan nevnes to tufter fra yngre bronsealder som ble undersøkt for noen år tilbake i det knausete kystlandskapet nord for Egersund. Husene så ut til å

ha vært torvbygd. Likheten med det eldste huset på Stavnheim kan ikke ha vært stor.

Likevel er det fristende å påpeke trekk også ved det yngste huset som kan gjenfinnes i Danmark, uten at jeg dermed kategorisk vil si at det er skjedd påvirkninger derfra. Det kan jo være et rent hjemlig "påfunn". I Danmark er det eksempler på at en mot slutten av førromersk jernalder forsyner husene med en omkringliggende jordvoll. En ytre grøft er heller ikke uvanlig. Bl.a. finnes begge disse elementer i tufter på Nørre Fjand i Vest-Jylland, en landsby datert til ca. 200 f.Kr. - 200 e.Kr. I landsbyer fra tidlig førromersk jernalder, som Grøntoft, finnes de ikke.

Det er nærliggende å tenke seg at en slik byggemåte kan ha sammenheng med et fuktigere klima.

Vegggrøft i det yngste hus, med del av torvfull utenfor. S i N-S profil.

Ytre steinvegger ser ut til å bli vanlig hos oss noe før vår tidsregnings begynnelse. jfr. A. Skjølsvolds undersøkelser av to små tufter av stein i samme område som de forannevnte bronsealdertufter. Husene kan være forløper for de senere langhus med ytre vegger av stein.

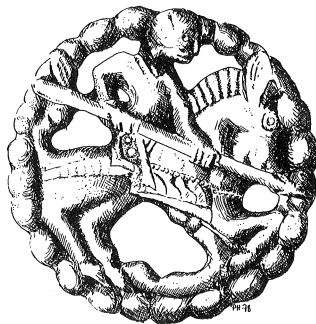
Det yngste huset på Stavnheim burde dermed høre hjemme engang i tiden like før Kr.f., før det blir vanlig med ytre stein-

vegger. Det kan imidlertid være yngre. En bør ikke se bort fra at byggeskikken i jernalder kan ha vært mer variert enn hittil antatt. Siste års undersøkelser av en folkevandringstids hustuft i Forsand, Rogaland, skulle tyde i den retning. Huset har vært konstruert av forgjengelig materiale og viser liten likhet med samtidige langhus med ytre vegger av stein.

Foreløpig må vi avvente resultat av ^{14}C prøvene før noe nærmere kan sies om det yngste hus' tidsstilling på Stavnheim.

Forhåpentligvis vil det ved framtidige undersøkelser av tufter være bedre muligheter til å forfølge eventuelle bosetningsspor utenfor selve det registrerte objekt. Dersom en på Stavnheim hadde overholdt bestemmelsen om å la 5 meter stå urørt rundt lokaliteten før utgraving, ville vi etter all sannsynlighet fått større klarhet og mer viten om forholdene på stedet. Det var svært trist å grave fram spor etter brøyten i stedet for resten av bronsealderhuset.

VIKING

Støtt arkeologisk arbeide

Tegn Dem som medlem i Norsk Arkeologisk Selskap
 Kontingenten er kr. 80.- for vanlig enkeltmedlem
 " 90.- for familiemedlemskap
 " 40.- for studenter (og skoleelever)

Kontingent for personlig livsvarig medlemskap skal for ordinære medlemmer være 20 ganger den årlige kontingent. Alle medlemmer får gratis tilsendt årsskriftet VIKING på ca 140 sider.

Vi arrangerer hvert år en tur i Norge eller til andre land under ledelse av topp-fagfolk.

En dagstur.

Flere foredragsaftener med gratis adgang.

Sekretariatets kontor er på Vikingskipshuset, men postadr. er Frederiks gt. 2, Oslo 1.

SAMANHENG OG VARIASJON

Tilhøvet mellom overregionale motivkrinsar og lokale sær-
trekk i bronsealder-helleristningane i Sørvest-Skandinavia

Utforskinga av helleristningar av bronsealder-type ("jordbruksristningar") står vel for mange som ei av dei mest spekulative sidene ved nordisk arkeologi. Og ristningane har eggja både vitskapleg og diletfantisk fantasi, tildels langt utover eit rimeleg hypotesenivå. Men det er også levert mykje god og vel-fundamentert forskning kring ristningane. Og eg vil understreka at systematiske analysar av form, stil og innhald er vel så viktig i ristningsforskninga, idag som igår, som (statistiske) analysar av motivsamansetjing, motivutbreiing og lokalisering.

Sjølv har eg arbeidd vesentleg med den siste typen analysar, men andre forskarar sine resultat frå analysar av form, stil og innhald har vore ein naudsynleg føresetnad for mitt arbeid.

Eg har konsentrert analysen til helleristningane i Sørvest-Skandinavia (Bohuslen, Østfold, Danmark, Vestfold, Telemark, Vest-Agder, Rogaland og Hordaland), med hovudvekt på dei sørvest-norske (f.o.m. Lista t.o.m. Voss).

Etter å ha prøvd med ulike analysar av t.d. detaljar ved båtfigurane (båtfigurar er bortsett frå groper det mest utbreidde motivet i Sørvest-Skandinavia), har eg kome fram til at analyse av motivsamansetjinga på felte kan gje grunnlag for vidare analysar. Ut frå registrering av motivsamansetjinga på kvart felt er det nemleg mogleg å skilja ut motivkrinsar, d.v.s. mo-

tiv som regelbunde finnst saman på eit og same felt.

På eit og same felt kan det vera opptil 9 ulike motiv, men på dei fleste felta er det berre eit år ulike motiv. I Sørvest-Skandinavia er det hovudsakleg 3 motiv, som finnst på dei fleste felta, nemleg groper, båtfigurar og ringfigurar. Groper finnst på flest felt, ringfigurar på færrest.

Saman med desse 3 motiva finn ein ofte ein eller fleire av 3 andre motiv: fotsåle-, menneske- og dyrefigurar. Tilsaman utgjer desse 6 motiva "den store kombinasjonen", som er den sørvestskandinaviske båtmotivkrinsen.

I det austlege området: Bohuslen og Østfold, finn ein i båtmotivkrinsen også rytterfigurar, pløjescenar og nettfigurar, medan U- og Y-forma figurar er spesielle for båtmotivkrinsen i Sørvest-Noreg.

Medan ringfigurane på båtmotivkrins-felta i Østfold, Bohuslen og tildels Gjerpen er ringkrossar, er det hovudsakleg enkle og konsentriske ringfigurar ein finn saman med båtfigurar på Sørvestlandet.

Når det gjeld båtfigurane si utforming, er det også visse skilnader mellom den vestlege og den austlege varianten av båtmotivkrinsen. I det austlege finn ein fyrst og fremst OTBS-båtfigurar og ein del EBS (men andre former finnst også) medan EBS, ERS og OTBS, forutan KTBS og ikkje minst LTRS/LTBS er integrert i den vestlege varianten. Ring- og båtfigurformene er definert i fig. 1.

Ved sida av denne båtmotivkrinsen har eg registrert 6 andre motivkrinsar i det sørvest-skandinaviske området, jfr. fig. 2.

I Danmark har ein 3 motivkrinsar, forutan ein del "felt" som sannsynlegvis høyrer til den sørvest-skandinaviske båtmotivkrinsen, på Sjælland.

To av dei danske motivkrinsane er av P.V.Glob (Helleristninger i Danmark, Århus 1969) tidfesta til eldre bronsealder. Båe krinsane er knytt hovudsakleg til ristningsheller frå gravkontekst.

Det gjeld gropp og uthogd forsåle-motivkrinsen og ringkrossmotivkrinsen. Den fyrste finn ein også på Jæren særleg, og også der på (grav-)heller. Det er meir uvisst om ringkrossmotivkrinsen, d.v.s. ringkrossar åleine eller saman med groper, finnst i Sørvest-Noreg. Ringkrossar finnst ikkje på

gravheller her, og det er berre to felt i Sørvest-Noreg med berre ringkrossar. Ringkrossar er jo også integrert i båtmo-tivkrinsen, og felt med berre ringkrossar kan også høyre til denne motivkrinsen.

I Danmark finnst også motivkrinsen handfigur og parallel-

Fig. 1a: Båtfigur-formene

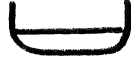

	E ENKEL	OT OPEN TOLINA	LT LUKKA TOLINA	KT KONTUR TOLINA
US UTAN STAMN	 EUS	 OTUS	 LTUS	 KTUS
RS RETT STAMN	 ERS	 OTRS	 LTRS	
BS BOGA STAMN	 EBS	 OTBS	 LTBS	 KTBS

Fig. 1b: Ringfigur-formene

		ENKEL		KONSENT- RISK		DOBBEL
			MG		MG	
UTAN FYLLING						
MED FYLLING	RADIÆRE LINER					
	KROSS					
	STJERNE					
	TVERR- STREKAR					
SPIRAL						

MG=midtgrup

Fig. 2: Dei sørvest-skandinaviske motivkrinsane

SØRVEST-SKANDINAVISKE BÅTMOTIVKRINS	
- austleg variant	
- vestleg variant	
GROP/UTHOGD FOTSÅLE MOTIVKRINSEN	
RINGKROSS-MOTIVKRINSEN	
HANDFIGUR OG PARALLELLE TVERRSTREKAR-MOTIVKRINSEN	
ENKEL OG KONSENTRISK RINGFIGUR MOTIVKRINSEN	
RAMEFIGUR-MOTIVKRINSEN	
PARALLELLE BOGAR/LINER MOTIVKRINSEN	
BÅTFIGUR AV LTRS-FORM	

le tverrstrekar, datert til yngre bronsealder. Denne motivkrinsen finnst også i Østfold. Både i Danmark og i Østfold finnst motivkrinsen berre på lause heller, tildels sikkert frå gravanlegg (dekkhelle over urne).

I Vest-Noreg finnst nokre motivkrinsar som stort sett er reint vestnorske. To av desse kan ha sin føresetnad i veideristingane: enkle og konsentriske ringfigurar, og båtfigurar av LTRS-form. På mange felt finnst desse motiva tilsynelatande integrert i båtmotivkrinsen, men særleg i indre Etne (Sunnhordland) og i Hardanger utgjør enkle og konsentriske ringfigurar saman med groper ein eigen motivkrins.

Vidare har ein ramefigurkrinsen. Denne finnst på nokre få felt i Stavanger-området, og stort sett ikkje saman med andre figurtypar. Eit samband med ramefigurane i Östergötland er mogleg.

Den siste vestnorske motivkrinsen finnst på (grav-)heller. Det gjeld motiv med m.a. parallelle bogar og liner. I denne krinsen finnst også "fiskebeinsmønster" og konsentriske sirkclar, forutan eit eller to høve med båtfigurar av LTRS-form (m.a. Mjeltehaugen).

Utbreiinga av dei ulike motivkrinsane speglar kulturprosessar i bronsealderen, og då særleg diffusjon/kommunikasjonsprosessar og tradisjonsprosessar.

Motivkrinsar med overregional utbreiing reflekterer sannsynlege kulturutvekslingsliner, medan lokale særdrag i desse motivkrinsane forutan regionale/lokale motivkrinsar syner oss lokal sjølvstendig kulturutvikling, der ytre impulsar er blitt modifisert av lokal tradisjon.

Den godt dokumenterte kontakten mellom Jæren og Jylland i eldre bronsealder finn ein sannsynlegvis også reflektert i grop og uthogd fotsåle-motivkrinsen, som har si hovudutbreiing nettopp på Jæren og i Jylland. Denne motivkrinsen syner også hovudsakleg høyra til eldre bronsealder.

Likeeins kan den vel så godt dokumenterte kontakten i Skagerak-området i yngre bronsealder vera reflektert i utbreiinga av den sørvestskandinaviske båtmotivkrinsen. Også handfigur og parallelle tverrstrekar-motivkrinsen syner kontakten Danmark-Østfold, sidan krinsen berre finnst på dei danske øyane og i Østfold.

Kontakten langs vestlandskysten speglet i utbreiinga

av enkle og konsentriske ringfigurar og båtfigurar av LTRS- og KTBS-form.

Lokale særdrag finn ein i dei overregionale motivkrinsane, ved sida av dei reint lokale motivkrinsane.

Det er altså berre i indre del av Sunnhordland og i Hardanger at enkle og konsentriske ringfigurar saman med groper er ein frittstående motivkrins. Elles kan ein seia at enkle og konsentriske ringfigurar utgjer ein motivkrins integrert i båtmotivkrinsen. Eigentleg finnst både enkle og konsentriske ringfigurar over heile Sørvest-Skandinavia, men det er berre på Sørvestlandet at desse ringfigurformene dominerer over ringkrossfigurane i mengd. M.o.t. båtmotivkrinsen kan ein som nemd skilja mellom ein austleg og ein vestleg variant. I den austlege varianten er formvariasjonane i båtfigurane færre enn i den vestlege, medan dyre- og menneskefigurar er vidt utbreidd i den austlege, men sjeldsynte i den vestlege. Innan den austlege varianten kan ein vidare skilja mellom 4 regionar (jfr. kartet, fig.3):

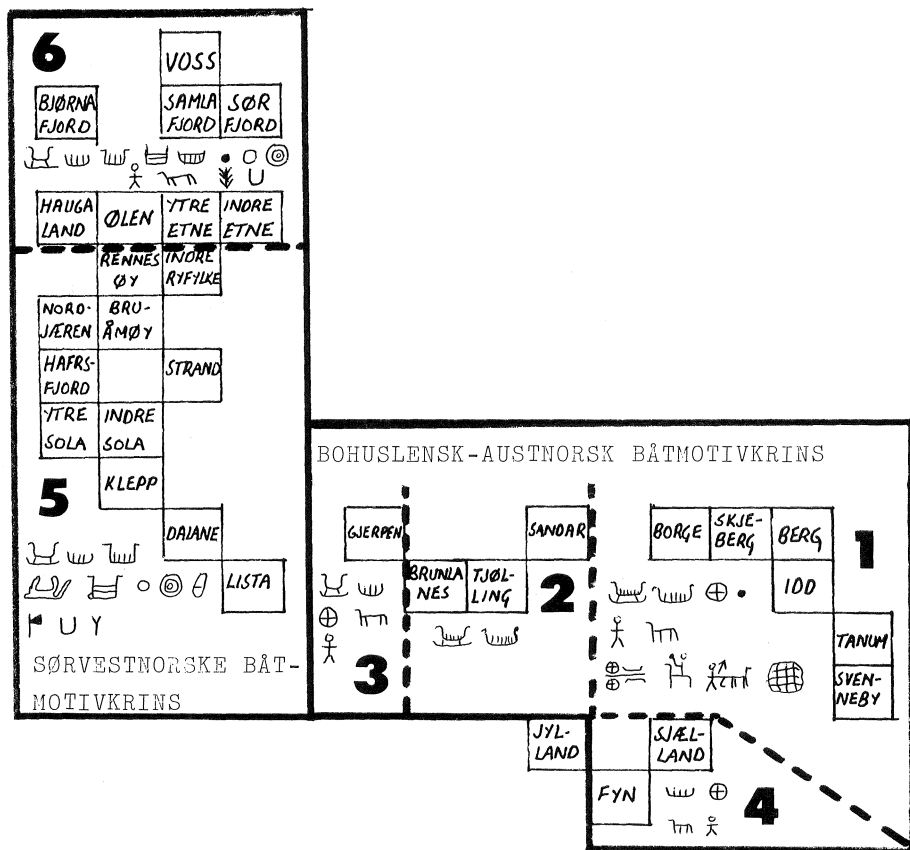
1. Bohuslen-Østfold, med særleg OTBS- og EBS-båtfigurar, groper og ringkrossar. I denne regionen finn ein også vagn-, rytter-, pløyar- og nettfigurar.
2. Vestfold. Små felt med få figurar. Båtane er av OTBS- og EBS-form. Det er få motiv på felta.
3. Gjerpen. Denne regionen har stor likskap med Bohuslen-Østfold, men vagn-, rytter-, pløyar- og nettfigurar vantar her. Det er også få groper.
4. Sjælland/Fyn. Her er det mest berre EBS-båtfigurar, forutan ringkrossar og einskilte dyre- og menneskefigurar. Lite groper.

Og innan den vestlege varianten er det to regioner:

5. Lista-Rogaland. Stor formvariasjon i båtfigurane (OTBS, EBS og ERS er omlag jamnt utbreidd, dessutan er det på nokre felt sterke innslag av KTBS eller LTRS). Enkle og konsentriske ringfigurar er vanlegast, men ringkrossar finnst på nokre felt. Fotsålefigurar vanleg. Øksefigurar er vanlegast i båtmotivkrinsen i denne regionen. Spesielt for denne regionen er Y-figurar (sjeldsynt).
6. Hordaland. Også her er det stor formvariasjon i båtfigurane, men det er sjeldan meir enn 2 ulike former

på same feltet. Også her er enkle og konsentriske ringfigurur vanlegaste ringfigurformene. Groper er nokså vanleg. Det er menneske og/eller dyrefigurur på fleire felt.

Fig. 3: Regionane i den sørvest-skandinaviske båtmotivkrinsen

Sigrunn Carlsen

ET OPPLEGG FOR DE

IKKE-KRESNE

Det hendte for 2 år siden, at 19 mennesker forsøkte å leve i naturen og av naturens herligheter.

Et prosjekt, -arrangert for og av studentspeidere. I utgangspunktet datert til 500 e. Kr. f. Tid, geografisk rom og sosialt skikt (studenter) var bestemt.

På en liten strand ved Koet, (Oksvold) på Fosenhalvøya slo vi leir. Her tilbrakte vi en tøff uke i et "laget" miljø. Et miljø som når det gjaldt boform, matkilder, klær og utstyr skulle ha forhistorisk karakter.

Forarbeidet startet et halvt år i forveien, januar 1980. Vi diskuterte de nevnte sidene samt den sosiale oppbygging i miljøet. For matgruppa gjaldt det å finne ut hvilke ernæringskilder som fantes og som vi visste å utnytte.

Et særlig viktig punkt var hvilke stoffer vi kunne få mengder av. Det måtte være fisk, sopp, islandslav, tang og tare. Dette skulle danne basis i måltidene. I tillegg kom bær, skjell og urter.

Det var mer naturlig å snakke om kvantitet enn om kvalitet. Det vi samlet inn skulle dekke kaloribehovet til 19 voksne mennesker i én uke i friluft. Hele byggkorn, sammalt rugmel og smør hadde vi med fra vår egen tid. Midt i uken skulle vi ha et kjøttmåltid, og disse lammene skulle være ferdigslaktet når de

kom inn i leiren. Tørrfisk ville vi også ha med. Noe mer enn to måltider pr. dag kunne vi ikke regne med. Om morgenen ville det være en grov grøt, om kveldene en middag, med fisk, sopp, lavgrøt og tangspagetti.

Bolig- og utstyrs-gruppa valgte ut et område på Fosen som skulle ligge skjernet for folk. Vi ønsket ikke å bli sett på som et sirkusforetagende. Det var viktig å finne et område med lite trafikk og med en viss avstand til bondebefolkningen.

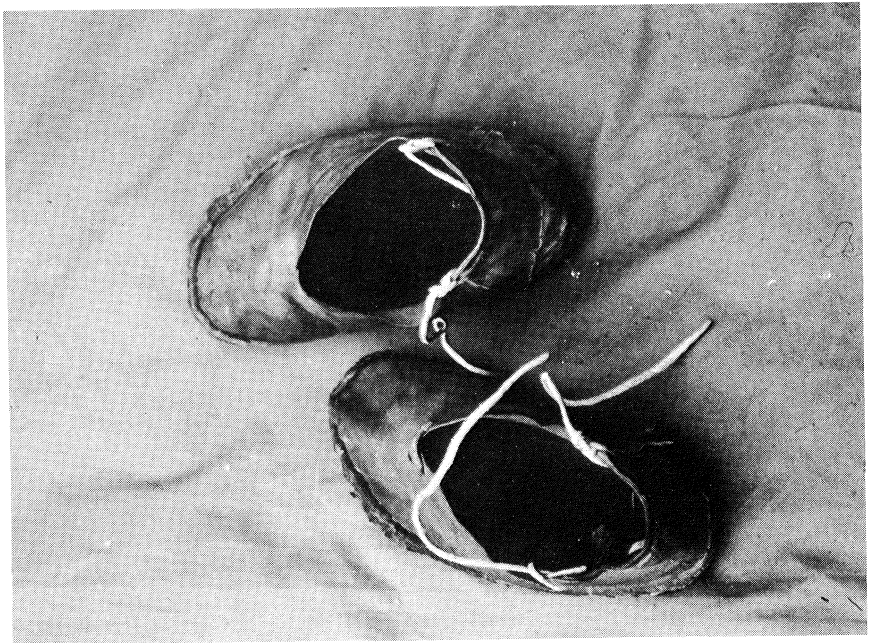
Knapp tid til forarbeid i felten før start, og tatt i betraktning at grunnen bare var lånt, bygget vi en blanding av telt og gamme. Vi kunne ikke regne med at bonden ønsket et 30 m langt jernalderhus her i framtiden. Den valgte boligen gled godt inn i landskapet og var lite fremtredende.

Et annet av forarbeidene besto i å finne ut hva vi skulle ha på av tøy i dette samfunnet. Mannsdrakten besto i jernalderen av kjortel, kappe og brok, - mens det må ha vært større variasjon i kvinnedrakten. Ut fra danske mosefunn skulle kvinnene ha en drakt som besto av skjørt, skinnslag, kjortel (bluse) og halsklede. Skinn og lær er kostbart å eksperimentere med og tradisjonen om å lage skikkelige ("fundne") skinnsko var utvisket hos de fleste. Komager, skaller, mokkaliner eller vanlige fjellstøvler ble godtatt. Fjellstøvler var jo veldig slitesterke, selv om de ikke ville passe så godt inn i miljøet. Regelen ble at man ut fra 4 prinsipper skulle lage sin egen garderobe: Klærne burde ha egenskaper som lignet dem som ble brukt for ca. 1500 år siden. De burde se slik ut at de ikke brøt med det miljøet vi ville skape. Utgiftene til klær burde ikke bli mer enn 50 - 100 kr, - helst ingen. Man måtte ha tilstrekkelig med tøy, men ikke mer enn tilstrekkelig.

Det kom nok av forslag. Men hensikten var at vi skulle få en viss uniformering i leiren med noenlunde samme kjortel, brok, kappe og annet. Tekstilene i vår forhistoriske drakt svingte. Mange sydde om og fjernet lommer og knapper på en vadmel/bomullsskjorte. Man ønsket å lage en drakt av ikke-kunstfiberaktige stoffer. Flere av løsningene kan nok ikke forsvares ut fra tekstiler og draktformer vi kjenner arkeologisk, men det ble gjort et helhjertet forsøk. Det ble lagt vekt på at sammensetningene skulle være duse, og at tøyet skulle være anvendbart i forskjellige situasjoner.

Av personlige eiendeler skulle den enkelte ha med eller

lage: kopp, skje, kniv og stoppesaker. Brillen var tillatt. Av toalettsaker et minimum.

Et par selvlagde sko for anledningen

En ting vi måtte ha klart før start var hvilken rolle den enkelte skulle ha. Hvilken sosial oppbygging kunne vi tilstrebe på dette sesongsted? Var det ønskelig med en permanent arbeidsfordeling ut fra deltakernes særlige interesser og evner: i å ro, fiske, stoppe og sy, brenne milen, eller male det medbragte korn? Ønsket vi en høvding som organiserte det hele og påla den enkelte plikter ut fra behovene? Eller ville vi spares for en slik tvangstrøye? Muligens ville det i ukens løp raskt utpeke seg ledere eller én leder? Ønsket vi en slik utvikling? Vi ville vite hva vi gikk til, det var frivillig å være med. Var reglene for harde ville det skape uhyggestemning og noen ville kanskje bryte ut.

Selve "stammen" var homogen: studenter-speidere i 20-til 35-årsalderen. De som eventuelt var skikket til å være

ledere og organisatorer, og bli respekterte for dette, var de som hadde mer erfaring og innsikt i hva et slikt prosjekt krevde. Disse personers meninger fikk større gjennomslagskraft under forarbeidet og i det praktiske liv. Deres synspunkter var ofte avgjørende, men bestemte ikke leirforløpet.

Det var høyst nødvendig med dette forarbeidet. Vi diskuterte oss fram til de beste løsningene enten det var i tekstiler eller mat som dekket kaloribehovet best. På denne måten fikk man visse forestillinger om uka i praksis. Man visste hva man frivillig innlot seg på. Å nyte forbuden frukt (f.eks. en sydlandsk appelsin) kunne ikke godtas. All mat skulle nytes (kunne ofte være vanskelig) på stedet, og samles in for et felleskap, - fra nærmiljøet. I praksis ville det være umulig for den mest inngrodde kaffedranke eller gatekjøkkentilhenger å delta. Uaktuelt ble det også med kake - til hvilken kaffe? De som endelig ble med var representative for dem som ønsket et oppgjør med sine enspora måltider gjennom et langt liv.

Ingen hadde vært med på et lignende oppleg før, eller husket å ha levd i "folkvandringstid".

I realiteten ble det en svært spennende uke. Flere av vekstene vi hadde regnet med fantes ikke. Det var uår når det gjaldt sopp og bær. Og fisket slo fullstendig feil. Fem små fisk (ingen brød), var det vi fikk tilsammen på en uke. Koet og våre fiskeplasser var det ikke noe galt med. Men linas utforming og våre fiskemetoder må ha vært ukjente for stedets torske- og seifamilier. Store mengder av O-skjell i strandkanten ble en erstatning for fisken som uteble. Islandslav var det ikke noe av og vi måtte gjøre bruk av reinlav og kvitkrull, som ikke er så gode lavarter. Det mest næringsrike måltidet ble byggrynsgrøten om morgenen. Ferdig svellede korn og sammalt rug ble blandet sammen og til dette kunne det være litt lynghonning eller smør pr. mann.

Middagen ble som planlagt (flereretters): lavgrøt med bær, finhakked grisetang kokt opptil flere ganger, og O-skjell sammen med litt fisk. Om kvelden, i gammen, ble det ofte røsslyngte eller te fra geiterams. De 8 - 9 timene mellom måltidene skulle brukes til å samle bær og sopp, sjekke linene, hente vann, hugge ved og tilberede mat-ingrediensene. Det lille kaloriinntaket vi fikk av denne kosten satte en demper på arbeidsglød og

En trebolle blir til!

initiativ. Det skulle ikke mange kraftanstrengelser til før en merket at en hadde for lite "innabords". Det var derfor godt å ha noe å se fram til. Midt i uka ville vi få kjøtt. To lam ble grillert over ildstedet i gammen. Apetitten var det ikke noe i veien med denne kvelden. De etterfølgende dager fikk vi da restene av dette minnemåltid å lage middag på. Dessuten viste det seg at vi hadde vært for sparsomme med kornet i begynnelsen. Vi hadde mer enn nok korn den siste tiden og kunne lage nok av kaker (kjeks).

I de mange timer utviklet det seg en husflid med kar, kopper og skjeer av tre, flettede og brikkevevde bånd, noe som må savne sidestykke ved en arkeologisk utgravning.

Noen av gjenstandene som ble laget.

Det var heller dårlig leire i strandkanten. Men omsider fikk vi en ferdig krukke og denne ble senere brent i en mile. Det var lite lurt å ha noe keramikk i leiren. Man gikk i stadig frykt for at dette enkeltteksemplar på fortidskeramikk skulle slås i stykker.

I telt-gammen ble det hver natt holdt vakt. Ilden skulle holdes vedlike gjennom hele prosjektet. Dette var den eneste form for organisering som var bestemt.

Når det gjaldt klesvalg hadde de fleste fulgt forskriftene med tegninger. Flere hadde impregnert kappen, kjortelen, slik at man var best rustet mot vind og regn. Skjørtet kunne heises opp, og nytt bånd kunne festes rundt livet så plagget ble mer praktisk under bærplukkingen.

Det er flere ting ved et slikt prosjekt som kunne ha blitt gjort annerledes. I første rekke burde stammen vært halvert når en tenker på det magre ressursgrunnlaget. Samfunnet var for stort til at naturen kunne dekke behovene fullt ut. Hadde vi fulgt den oppsatte tiden (500 e. Kr. f.) mer, og vært mer tids-riktige kunne vi unt oss både melkeprodukter og mer animalsk føde. Forsøket kunne da med fordel blitt forlenget en eller to uker. Men helt innlysende blir det: man må ha en organisering. Rent tradisjonelt, et skille mellom kjønnene når det gjelder arbeidsutføring. Deretter kunne det ha vært en fordel å dele inn etter alder, erfaring og egenskaper hos kvinner og menn. Denne rollefordelingen ville skape en viss status hos hver enkelt i leiren.

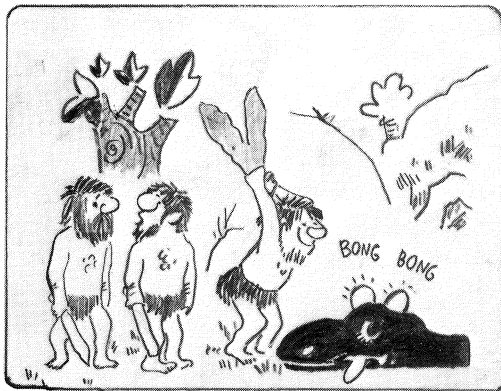
Delte man leiren i to, med to husholdninger og to boliger, kunne man regne med at det ville utvikle seg forskjellige matretter og en annen arbeidsfordeling. Hvis man da ikke hadde bestemt noe annet. De to gruppene kunne med mulighet for kontakt, utveksle erfaringer som kom dem tilgode.

I prinsippet kunne man ha bygd leirene forskjellig opp og sett utvikling. Man kunne lage et eget håndverksamfunn, kanskje var man samlet ved stranden, for her fantes det en spesialitet. Det være seg særlige fisketimer, eller et særlig treslag som måtte tas på et spesielt tidspunkt. Kanskje var det kleberer som tiltrakk? Med ulike økonomier ville man få to ukers leirerfaring istedet for en. Selvsagt kunne man være mer konsekvent, utelukke alle nye oppfinnelser, jeg tenker da særlig på redskaper. Deltakere med briller ville da ut fra prosjektets intensjoner, ha muligheter for å leve ut sitt dårlige syn, slik disse må ha snublet rundt for 1500 år siden. Det kunne jo være en fordel å slippe å ta grisetanqen nærmere i øyesyn.

På den åndelige siden skulle praten kanskje gått omkring

vær og vind som bestemmende faktorer ved fisket og annet. Om mytologi: "Vi ofret ikke til havguden, og derfor ble fisket så dårlig" (hørt i leiren). Skulle vi prøve å etterligne en tenkelig åndelig atmosfære ut fra det en vet fra senere perioder? Eller var det umulig? Mange ganger kom det opp akademiske, mindre vesentlige diskusjoner som ikke rimte helt i miljøet. Når ikke praten gikk på universitetsstudier eller kameraer, var det hvilken restaurant som skulle besøkes etter oppholdet. Når middagen var smakløs og lite innbydende, da kunne det være godt å tenke på Eriksens konditori og marsipanbløtkaker som ikke noen ville ha problemer med å få ned.

Kanskje er det noe ved et slikt prosjekt som ved gjentatte forsøk kan tas til inntekt for en hypotese om fortidas vegetar- og fangstkulturer? Men mye har hendt med mennesker og ressurser på 1500 år som gikk forut for Fosen-samfunnet av 1980. Så kanskje blir det umulig for oss med dagens forestillinger å etterligne forhistoriske miljøer.

- Avec ces massues à deux coups, c'est plus de la chasse, c'est du massacre!

NYE BØKER

Riksantikvarens Skrifter. No. 4. Fra Christianias bygrunn Arkeologiske utgravninger i Revierstredet 5–7

Ved utgravningene på tomten for Norges Banks nye hovedsete i sentrum av Oslo, kom det fram et rikt arkeologisk materiale fra 1600–1700-tallet. Resultatet foreligger i ovennevnte bok i 22 rikt illustrerte artikler inkl. 35 fargeplansjer.

Riksantikvarens Rapporter No. 1. Kulturminner i Bjerkreimvassdraget

I denne rapporten presenteres det etnologiske materialet fra »Prosjektet 10 års vernede vassdrag». Stoffet er illustrert med strektegninger og fotografier. Utgivelsen er i skrivemaskinsats og billigoffset.

Riksantikvarens Rapporter No. 2. Keramikk fra forhistorie, middelalder og nyere tid Innlegg holdt på det norske arkeologmøtets symposium, Oslo 1981

Rapporten inneholder 5 artikler, illustrert i strek og foto. Utgivelsen er i skrivemaskinsats og billigoffset.

Av tidligere utgitt litteratur kan følgende enda skaffes:

De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo Bind II, Feltene Oslo. 3 og 7

Peter Anker: De norske stavkirker

Alle bøker fås fritt tilsendt fra oss til følgende priser:

Riksantikvarens Skrifter No. 4 (292 s., illustrert)	190.—	213.—*
Riksantikvarens Rapporter No. 1 (95 s., illustrert)	60.—	
Riksantikvarens Rapporter No. 2 (38 s., illustrert)	47.50	
De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Bind II (155 s., illustrert)	90.—	
P. Anker: De norske stavkirker (255 s., illustrert)	90.—	

Innbetaling skjer til bankgiro 8401.21.05389 eller postgiro 5 75 33 06. Husk å merke blanketten med den bok du ønsker.

* På grunn av høy utenlandspporto for bøker over 1 kg, må vi dessverre oppkreve kr. 23.— i ekstra porto for kjøpere utenom Norge for denne ene bok.

Abbeim & Eide

5085 ØVRE ERVIK

INNHOOLD

<i>Forord:</i>	s. 3
<i>Tom Haraldsen:</i> Bygdeborg----?	s. 4
<i>Birthe Weber:</i> Klesvask i Gamlebyen	s. 12
<i>Per Holck:</i> En underlig gravskikk	s. 21
<i>Inger Johanne Bårdsgård:</i> Boligsituasjonen i Rogaland i bronsealder og førromersk jernalder	s. 23
<i>Geir Sør-Reime:</i> Samanheng og variasjon	s. 32
<i>Sigrunn Carlsen:</i> Et opplegg for de ikke- kresne	s. 39

